

Азретбергенова Г.Ж.*

э.ғ.к. профессор

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-
түрік университеті

Түркістан қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz

ORCID: 0000-0002-9070-7055

Абишева А.М.

бизнес және басқару магистрі

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық
қазақ-түрік университеті,

Түркістан қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: almira.abisheva@ayu.edu.kz

Есымханова З.Қ.

э.ғ.к., профессор

ESIL университеті

Астана қ., Қазақстан Республикасы

E-mail: z.yesymkhanova@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5552-5849

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БАЛАМАЛЫ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚОРЛАРДЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫ

***Аңдатпа.** Қазіргі таңда Қазақстанның қор нарығының жұмысын баламалы инвестициялық қорлардың атқаратын қызметін жақсарту басты бағыт болып саналады. Еліміздегі баламалы инвестициялық қорлардың атқаратын қызметін, тұрғындарға түсіндіруде, фирмалар мен қызметкерлердің қаржылық сауаттылығын анықтай отырып, қайсы бағытқа барынша көңіл бөлудің қажеттілігін нақтылауға қажеттілік туындауда. Қазақстан салаларының құрылымдық экономикасының жай-жапсарымен, аухалын жақсарту үшін, әлемдік қор нарығында өзгерістерді үйрене отырып, жаңашылдыққа негізделіп, еліміздің тұрғындары қаржылық сауаттылықтың артырып, баламалы қорларға инвестициялауды үйренуде қаржылық сауаттылықты жетілдіру қажет. КОВИД-2019 пандемиясын кейін, елімізде интернет жүйесінде сауда-саттықта ұйымдастыру іске асыру қолға алынды. Сонымен қатар баламалы инвестициялық қорлар тақырыбы әрбір тұрғындардың жер бетіндегі мемлекеттердің әл-ауқатын көтеруде қаржылық сауаттылықтың маңыздылығы артуда. Әлемдік деңгейде инвесторлардың басты бағыттары, баламалы инвестицияларды қаржыландыру сатып алу туралы мәселелерді қарастырып талқылау болып табылады.*

Баламалы инвестициялық нарық - эмитенттерге инвесторлардың қаржылық ресурстарын топтауға және құнды қағаздарға инвестициялау негізінде олардың жинақтап, топтауға және жинақтарды мол етуге ықпал ететін тетік болып табылады. Құнды қағаздар нарығын сауатты инвесторлармен толықтыру арқылы қазіргі таңда әлемдік деңгейде, сонымен қатар елімізде құнды қағаздар нарығының маңыздылығы артуда, себебі құнды қағаздармен жасалатын арнайы іс-қимылдардың деңгейі мен өсуі елдің экономикалық өсу жағдайын сипаттайды. Қазіргі кезеңде құнды қағаздар нарығында кәсіпкерлікті дамыту, өндірістердің экономикалық тиімділік дәрежесін өсіру, инфрақұрылымдық проектілерді мақсатты қаржыландыру арқылы бюджеттік тапшылықты алдын-алу үшін, ақшалай қаражатты тартудағы ең басты маңызды фактор болып табылады. Осы негізде құнды қағаздар нарығындағы бағалы қағаздарды сатылымға шығару қаржы нарығының негізгі аймағы болып, нарықтық экономика көрсеткіштердің негізгі дәрежесін нақтылап, қаржылық ядросын құрайды.

Инвестициялар міндетті түрде тұрғындарға қаржыға бағымсыз болуға оң ықпал ете алады, сонымен қатар өмір сүру деңгейін жақсартып оңтайландыруға үлкен ықпалы бар қажетті құрал ретінде қарастырылады. Еліміздің қазіргі ахуалында тұрғындың қаржылық сауаттылық ахуалының төмен деңгейде екендігін көрсетті. Қазақстанның басқа экономикасы өсу қарқыны жоғарғы елдермен салыстырмалы түрде, еліміздің халқының пассивті табысы бар тұрғындардың пайызының өте ашақ екенін көрсетті.

***Түйін сөздер:** инвестиция, қор, баламалы инвестициялар, инвестициялық тартымдылық, заманауи тәсілдер, қаржылық сауаттылық, тәуекел*

■ Кіріспе

Қазақстандағы қор нарығындағы ахуалды анықтау мақсатында инвестициялық қорлар активтерінің табыс көзі бола алатынын және тәуелдерін азайту жұмыстарын жүргізу еліміздегі қор нарығындағы стратегияларды қалыптастырумен дамытуда аса маңызды рол атқарады.

Қазіргі таңда инвестициялық қорлардың тартымдылық деңгейін бағалаудың көрсеткіштері, инвестициялар туралы зерттеп жүрген ғалымдардың инвестициялық құнды қағаздар нарығын басқарушы-директорларына оң ықпал ету үшін, негізінен қорлардың активтерінің табыстылығы мен тәуекелдік дәрежелерін саралай келе, портфельдік қоржын қалыптастыруға негізделген. Осындай қолданыстағы әдістер қор нарығына қатысушы инвесторлардың күтілетін нәтижелерін екі түрлі негізде жеткілікті деңгейде қанағаттандырылмай отырғанын көреміз.

1.Ең бастысы, инвестициялау бойынша нақты шешімді менеджер емес, инвестор тарапанынан қабылданып, қаражатты толық қанды толықпаған, ақпарат пен танымдау мен пайымдауда бұрмалаушылық деңгейінде қабылдануы деректері орын алады.

2. Еліміздің құнда қағадар нарығында, баламалы инвестициялық қорлар инвестициялардың негізі құралы ретінде қарастырылып, осы негізде дәстүрлі қорлармен салыстырғанда, арнайы инвестициялау құралдарының қор нарығындағы тартымдылығын бағалауда ол құнды қағаздарының тек үшін мен рентабельділігімен тәуекелдігі тарапынан саралау жеткіліксіз болып табылады.

Баламалы инвестициялық қорлар - стандарттан тыс қарастырылған материалдық емес және материалдық активтерге коллективті, бірігіп ұйымдасқан инвестициялау болып қарастырылады.

Баламалы инвестициялық қорлар қор нарығындағы дәстүрлі инвестициялық қорлармен салыстырғанда, тәуекелдің жоғары дәрежесінде, дегенмен олардың аса жоғары деңгейде сыйақы алу мүмкіндіктеріне қарай, инвесторлар үшін тартымдылық деңгейінде болғандықтан қор нарығының басты ойыншы- инвесторлары немесе құны жоғары тұлғалар қолдануға талпынады.

Негізінен баламалы инвестициялық қорларды ұйымдастыру мен жоспарлауда басты мақсаты анықтамадан айқындалады. Сонымен қатар, осы әр-түрлі жобалар бойынша инвестициялау негізінде, капиталдық қорды көбейтуге оң ықпалын береді. Топталған қаражаттық көздер әр мемлекетте құрылған баламалы инвестициялық қорлардың инвестиция бағытына сәйкес қаржыландырылады.

Қор нарығындағы инвестициялардың тартымдылығы бойынша зерттеуші-ғалымдардың тарапынан зерттелгенде, инвестициялық қызметтердің ахуалы мен келешегіне, сапалық қасиеттерін нақтылау арқылы ұтымды жүргізу келешегін саралауда, олардың ерекшелік нышандарын бағалауда қолданылады. Қор нарығындағы инвестициялардың тартымдылық деңгейі инвесторлардың қорда кейбір бағалы қағаздарды инвестициялауға ұмтылу дәрежесін азайтатын немесе жоғарлататын сипаттамалардың қосындысы болып табылады.

Инвесторлардың инвестицияларының нәтижелеріне ризашылықпен қараулары негізі нәтижесі болып қарастырылады. Баламалы инвестициялық қорлардың негізгі инвестициялық ерекшеліктері мен инвесторлардың мақсаттарының басты бағыты қаражаттарының инвестициялық тартымдылығын негізі факторларын саралап, анықтайды

■ Әдебиетке шолу.

Баламалы инвестициялық қорларға Г.Фрейзер-Сэмпсон [1], Джурек және Якуб В. [2], және Чемберс Д.Р., Блэк К.Х., Лейси Н.Дж. [3] және т.б. зерттеушілер әр түрлі

сипаттамалар бере отырып, зерделеген. Мақалалар мен зерттелген еңбектерде баламалы инвестициялық қорлар деп сипатталған қорлардың негізгі ерекшеліктеріне тоқталған. В.Седлачек [4] және т.б. зерттеушілердің баламалы инвестициялық қорлардың негізгі әсер ететін бөліктері мен нарықтағы ролдерін зерттеп, олардың ерекшеліктерін анықтаған. Н.С. Ерыгина қор нарығындағы инвестициялық қорлардың дүние жүзіндегі қаржы- валюталық жүйедегі орнына сипаттама бере отырып, олардың қызмет атқару аясы банктік жүйедегі емес делдалдық қызмет ретінде қарастырған [5], А.И. Фридман [6] зерттеген. Әлемдегі ең алғашқы инвестициялық қор АҚШ елінде ашылған, өз қызметін 1924 жылдан бастаған Массачусетс инвесторлар траст қоры болып табылады [7]. Осы кезеңге дейінгі инвестициялық қорлардың қаржылық ерекшеліктерін сипаттау мақсатында, 1958 жылы американдық экономист Р.Голдсмит атты зертеушінің ұсынған, инвестициялық қорлардың ахуалын бағалау үшін, банктік және банктік емес мекемелерге бөліп қарастырғанша, оларды сыныптандыру керек деп санаған. [8]. Қазіргі таңда баламалы инвестициялау бойынша сыныптандыру дәрежесі әрбір мемлекеттерде әр-түрлі ерекшеліктерімен қалыптастқан. Мысалы ретінде инвестициялық қор нарығы сипаттамалау тұрғысынан біздің нарыққа жақын Ресей Федерациясы бойынша зерттеуші-ғалым Ерыгина Н.С., пайымдауынша, берілген анықтама бойынша, ұжымдық инвестициялардың қаржылық институттарын үш түрлі нұсқада ұсынып көрсетуге талпынған [9]:

Біріншіден, несие серіктестіктері мен олардың баламасы болып табылатын депозиттік ұйымдар, екінші деңгейлі банктерді бірінші нұсқа ретінде қарастырамыз.

Екіншіден, келісім-шарт негізіндегі қаржы институттары, мемлекеттік емес зейнетақы қорлары мен сақтандыру компанияларын екінші нұсқа ретінде қарастыруға болады.

Үшіншіден, инвестициялаушы банк, қорлар және компаниялар дан құралған инвестициялық қаржылық делдалдық ұйымдардың қызметін үшінші нұсқадағы инвестициялық қорлардың түрлеріне жатқызамыз.

Баламалы инвестициялық қорлардың инвестициялау тиімділігін, әр-түрлі экономикалық көрсеткіштердің негізінде, еліміздің баламалы инвестициялық қорлардың атқаратын қызметтерінің негізгі бағыты мен ерекшеліктері бойынша бағаланды.

Инвестициялық қорларға: венчурлық қор және жеке капитал қорлары, жылжымайтын инвестициялық мүлік қоры, биржалық инвестициялық қорлардың түрлері мен олардың атқаратын қызметтеріне сәйкес, баламалы инвестициялық қорлардың нышандарына ие деп танылады. Төмендегі анықталған қорлар атап айтқанда, венчурлық қорлар, жылжымайтын инвестициялық мүлік қоры, жеке капитал қорларының қазіргі кезеңдегі біздің нарықтағы басты орын алған мәселелері жеке инвесторға қолжетімсіздігіне байланысты, дамудағы кедергі ретінде қарастыруға болады. Сонымен қатар қазіргі кезеңде біздің еліміздегі биржалық инвестициялық қорлардың басты проблемалары, салықтық жүйедегі кейбір қалыптасқан қағидаларға байланысты өрбуге деп айта аламыз.

■ Материалдар мен әдістер

Мақала бойынша арнайы зерттеулерде ғылыми және арнайы әдістері пайдаланылды. Жалпы логикалық әдістер ішінен анализ, синтез, дедукция, индукция, абстрактілеу, аналогия әдістері қолданылды.

Баламалы инвестициялық қорлардың жеке түрлерін сипаттау үшін абстрактілеу әдісі пайдаланылды.

■ Нәтижелер мен талқылаулар

Еліміздегі қазіргі кезеңдегі заңнамалардың негізінде, жеке инвесторлардың құнды қағаздармен жасайтын операцияларынан салықтар есептелінеді. Пайданың есептілігін жүргізу үшін, арнайы қажетті деректер қордағы брокерлік есептердің есептілігі бойынша

жүргізіледі. Атап айтқанда, қор нарығында, кірістерге салық салынбаса да барлық кірістерді декларациялау міндетті. Қазақстанның қор биражаларында, KASE, AIX және Tabys арқылы Қазақстандық құнды қағаздармен операциялар үшін салық салынбайды, ал шетелдік құнды қағаздар бойынша мәмілелерге салық салынады. Шетелдік құнды қағаздардан түскен дивидендтер бойынша, компанияның еліне байланысты иегерлер заңнамада көрсетілген салық түрлерін төлеуге міндетті болып табылады.

Қазақстан Республикасының Салық кодексі, кірістер бойынша салық төлеуді талап етеді, бірақ кіріс пен шығынды ескерген кезде түпкілікті қаржылық нәтижеден емес, кіріске салық төлеуді міндеттейді. Осы заңнамада қарастырылған баптар бойынша, мәмілелерді түзу барысындағы пайда болған шығындар есепке алынбайды, инвестор үшін мәміле пайда келтірмесе де, инвесторлар залал көрседе, жеке табыс салығын төлеуге мәжбүрленген. Осындай орын алған шығындар залалды мәміле бойынша, брокерлік комиссиялық төлем ретінде төленеді.

Сонымен қатар тағы бір орын алатын маңызды проблема ол қосарланған салық салу. Жеке инвесторға шетелдік қордан дивиденд төленгенде брокер салық агенті ретінде автоматты түрде салықты ұстап қалады. Бұл ретте қазақстандық салық жүйесіндегі қалыптасқан ережеге сәйкес, дивидендтерден жок табыс салығын төлеуге міндеттейді. Сонымен қатар, қор нарығында инвесторларға салық салу бойынша кейбір олқылықтарды да көруге болады, шетелдік салықты есепке алу жүйесі автоматтандырылмаған, себебі Қазақстан Республикасының Салық кодексінеді, мұндай құқықты шет мемлекеттегі көздерден алынған кірістердің және шет мемлекеттің салық органы есеп беретін жеке тұлғаның атына берген және (немесе) куәландырған төленген салықтардың сомалары туралы анықтама болған кезде ғана береді. Осы қабылданған ережелер бойынша, жеке инвестор үшін ең ыңғайлы нұсқасы Қазақстанда тағы салық төлеу ыңғайлы болып табылады [10].

Еліміздегі баламалы инвестициялық қорлар нарығын зерделеу барысында, жеке инвестиция салатын инвесторлардың баламалы қорлардың инвестициялық тартымдылығын бағалау барысында, қазіргі кезеңде баламалы инвестициялық қорлар қызметі жеке инвесторлардың қажеттіліктерін қанағаттандыру деңгейінің мардымсыз екендігін алға тартады.

Қазіргі уақытқа дейінгі зерттеулер нәтижесі бойынша, бірінші кезекте баламалы инвестициялық қорлардың нақты санын есептеу мүмкін емес, себебі еліміздің статистикалық мәліметтерінде, қорлардың баламалы және дәстүрлі болып екіге бөліп қарастырылған ақпарат жоқтың қасы және ғылыми тұрғыдан жіктелмеген.

Еліміздегі қаржылық сауаттылықтың жай-жапсарын бағалау мақсатында 2021 жылы Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі тарапынан ұйымдастырылған, тұрғындардың қаржылық сауаттылық деңгейін анықтау мақсатында социология тұрғысынан зерттеулер нәтижесі бойынша, «Қазақстанның қаржы ұйымдарына сенуге болады ма?» деген сұраққа 12,76% адамдар сенуге болады деп жауап берген [11].

Бұл сұрақ бойынша, резиденттердің жауаптарына сараптама жасасақ, еліміздегі тұрғындардың көбісі әлі де, қаржылық ұйымдардың акция, облигация сияқты құнды қағаздарын сатып алудан қорқады. Бұған себеп, Қазақстанның 33 жылдық тәуелсіз ел ретінде қалыптасу кезеңдерінде, еліміздің тұрғындары медициналық сақтандыру және қаржылық пирамидалардың құрбаны, кейбір екінші деңгейлі банктерін тарапынан қаржылық тоналуы орын алды. Осы негізде адамдарда әлі психологиялық тұрғыдан, қаржылық ұйымдарға деген сенімсіздігі қалыптасқан.

«Ақшаны (мысалы, құнды қағаздарға) салу арқылы тәуекелге баруға дайынсыз ба» атты сұраққа 11,68 % тұрғындар дайын екендері туралы мәлімет берген, ал 17,08 % толығымен қарсы екендігіні туралы мәлімет берген. «Зейнеткер жастағы респонденттерге қатысты

кіріс көздеріңіз туралы не айтасыз»-деген сауалға, егде адамдардың 6,9 % инвестициялық кірістер туралы түсінігі бар екенін, олар кейбір қаражаттық кіріс көздерінің бір бөлігін инвестициялық қорларға салған, ал қалған жауап беруші респонденттердің олардың кіріс көздерін тек зейтнетақысы екендігін жеткізген.

«Инвестициялық пай қорлары, акциялар облигациялар туралы не білесіз, оларды пайдалану туралы хабарыңыз бар ма» деген сұраққа, сауалнама бойынша 19,84% респондент мүлдем хабарымыз жоқ десе, 33,68% респонденттер мүлдем хабары жоқ екені туралы жауап берген, ал ал 26,76% сауалнамаға қатысушылар естіген туралы жауап берген және акция, облигация және инвестициялық қорлардың қызмет пен өнімдер туралы хабаралары бар, ақпараттар естіген бірақ олармен қалай жұмыс жасау керектігі туралы білмейді. Акциялар, облигациялар, инвестициялық пай қорлары не екенін білетін адамдар саны 19,7% құрады. Сауалнама қатысып, осы сұраққа жауап берген адамдардың 19% осындай қызметтердің бар екендігі жайлы мүлдем естімеген.

Қазіргі кезеңде КОВИД-2019 пандемиясынан кейін, интернет сауданың ақпараттының артуы, олардың қызметтерінің өнімінің артуымен қатар, қаржылық сауаттылық тұрғысынан адамдардың алданбауы үшін, қаржылық құзіретті органдар тарапынан, қаржылық білім беретін орта және жоғарғы оқу орындары бойынша бірнеше жаңа бағдарламалар дайындап, тұрғындар арасында, кітапша немесе видеоролик ретінде ақпарат көздері арқылы адамдарға ақпарат бере отырып, түсіндірме жұмыстарын жүргізуде.

«Соңғы 2 жылда респонденттер пайдаланған өнімдер/қызметтер» нәтижесі бойынша жауаптардың ең аз пайызын құраған сауалнама сұрағы: «Акция, облигация, инвестициялық пай қорларын қолданасын ба». Бірақ сауалнаманың осы сұрағы бойынша жауап берген респонденттердің тек 0,16%-ы ғана пайдаланғаны туралы мәлімдеген.

«Келешекте жоспарлап отырған өнімдер/қызметтер (жеке немесе басқа отбасы мүшелерімен бірлесіп пайдалану жоспарыңыз бар?)»-деген сауалнама бойынша сауалнамаға қатысқандардың тек 0,24%-ы жоспарларын бар екендігін жеткізген.

Қазіргі таңда, сауалнамаға қатысқан респонденттердің қарапайым, күнделікті қолданылатын қаржылық қызметтер - тексеру шоты, банктік депозит, тауарлық несие және интернет және мобильді банкингпен жұмыс жасай алатындары туралы мәлімет анықталды. Сондай-ақ, аса күрделі қаржылық қызметтерден бейхабар екендіктері белгілі болды, сирек пайдаланатындықтарын туралы ақпарат негізінде, қалыптасқан нарықтағы құнды қағаздар туралы мәліметтер анықталды.

Қазіргі кезеңде балық қаржылық операцияларды пайдаланып отырсада еліміздегі қаржы жүйесіндегі жұмыс атқаратын қаржылық ұйымдарға сенімсіздіктің болуы, үлкен теріс әсер етуші фактор болып, осы саланың қаржылық институттардың құнды қағаздар нарығын тежейтін кедергілер қалыптасады. Инвестициялық нарықтың дамуына кере әсер ететін жүйелі мәселелердің бірі - ақпараттың толық қанды жетіспеушілігі мен шектеулілігі екенін байқалды.

«Қазақстандық қаржы нарығында ESG-ашықтығының дамуы» атты мақалада автор, зерттеулердің нәтижесінде ESG ақпаратының пассивті ашылуы, берілген деректердің дұрыстығына күмәндану мәселелері орын алғаны анықталды. Зерттеу нәтижелерінің ең маңызды қорытындысы - ESG-Қазақстанның қаржы нарығының ашықтығы қажетті деңгейде дамымаған көрсетті.

Бастамашы компаниялардың шектеулі саны барлық компаниялар үшін ESG ақпаратының міндетті түрде ашылуының болмауына байланысты компания қызметі туралы қолжетімді деректерді ұсынады. Ұсынылған деректердің сенімділігіне де күмән бар. Халықтың аз ғана бөлігі ESG принциптерімен таныс, бұл қызығушылықтың төмендігін түсіндіреді. Бұл факт Қазақстанның бүкіл қаржы нарығының ашықтығын бағалауға кедергі келтіреді.

Қазақстанның қаржы нарығының ESG ашықтығының анықталған мәселелеріне қарамастан, ESG қағидаттарының даму тенденциясы айқын байқалады. Сондықтан

қазақстандық бизнеске корпоративтік есеп беруде ESG ашықтығын қолдану және компанияда ESG қағидаттарын енгізу ұсынылады. Бүгінгі таңда ESG дамуының басты бағыты ірі бизнеске бағытталған. Соған қарамастан, шағын және орта бизнес экономиканың драйвері болғандықтан, шағын және орта бизнесте ESG пайдалануды ынталандыруға назар аударуды ұсынамыз[12].

SWOT-анализ инвестициялық қорлардың тартымдылығының негізгі мәселелерін 2 топқа топтастырылды.

1. Баламалы инвестициялар нарығының әлсіз дамуы. Оның негізгі себептері институционалдық ортаның тұрақсыздығы, заңнамадағы толықсыздық, тәжірибесі бар кадрлардың жетіспеушілігі;

2. Қазақстандағы қаржылық сауаттылық деңгейінің төмендігі. Негізгі себептері ақпараттың аздығы және шектеулілігі деп болжанады. Кәсіби және жеке инвесторлардың төмен инвестициялық белсенділігі, тұтынушылардың тек тәуекелі төмен инвестицияларға қызығушылығы, шектеулі инвестициялық өнімдер, операциялық қызметтердің шектеулі саны, инвестициялық қорлардың инвестициялық тартымдылығын бағалау мүмкіндігінің төмендігі.

Жоғарыда топтастырылған екі мәселе бір-бірімен тығыз байланысты. Бір жағынан құнды қағаздар нарығының әлсіз дамуы, екінші жағынан, төмен қаржылық сауаттылық деңгейі Қазақстандағы баламалы инвестициялық қорлардың дамуының кедергісі, инвестициялық қорлардың аздығы мен жабықтығы, тәжірибесі бар кадрлар жетіспеушілігі мен заңнамадағы толықсыздығы. Бұл өз кезегінде көлеңкелі экономиканың дамуына жол ашуы мүмкін. Сол себепті, қазіргі таңда нарықтың сұранысына сай заңнаманы жетілдіру өте маңызды.

Институционалды және жеке инвесторлар үшін жүйелі ынталандыру инвестиция көлемін арттырудағы бірден бір фактор. Дегенмен де, халықтың қаржылық сауаттылық деңгейі көтерілмей, жеке инвесторлар үшін баламалы инвестициялық қорлардың инвестициялық тартымдылығы артпайды.

2022 жылы Қазақстанның қаржылық сауаттылық индексі 40,2%-ды құрады - бұл өткен жылмен салыстырғанда 0,7%-ға көп (2021 жылғы көрсеткіш INDEX = 39,52%; 2020 жылы бұл көрсеткіш - INDEX = 39,07%) құрады. Біз жүргізген зерттеулер негізінде ең жоғары көрсеткіш

«Қаржы жүйесі туралы хабардар болу» құрауышы бойынша тіркелді - 41%, 2021 жылмен салыстырғанда өз деректерін айтарлықтай арттырды (35,5%; 5,5%-ға артты). Екінші орында «Қаржылық көрсетілетін қызметтерді пайдалана білу» тұр, өз көрсеткішін 2022 жылы - 40,1%; 2021 жылы - 40,5% деңгейінде сақтап қалу көрсеткіші тіркелген. «Меншікті қаржылай қаражатты басқару» құрауышы 39,6% құрады, бұл өткен жылмен салыстырғанда 3%-ға төмен (2021ж. - 42,57%).

Баламалы инвестициялық қорлардың қызметтерін сараптау барысында, ол қорлардың инвестициялық тартымдылығының басты проблемалары, қаржылық сауаттылық деңгейінің біз қалаған деңгейде болмауы және ақпараттың жетіспеушілігі кері әсерін тигізуде.

Көрсетілген факторлардың баламалы инвестициялар нарығын дамыту үшін, олардың нарықтағы орындарын анықтау барысында, еліміздегі инвестициялық қорлардың саны мен қаржылық сауаттылық деңгейіне корреляциялық-регрессиялық сараптамалар жүргізіліп, талданды. Акционерлік ұйымдық қорлар мен ол нарыққа қатысатын респонденттердің қаржылық сауаттылық деңгейінің анықтаудағы басты не әсер ететіні нақтыланды. Осы зерттеулер нәтижесінің ақпараты 1-кестеде берілген.

1-кесте. 2020-2022 жж.аралығындағы қаржылық сауаттылық деңгейі мен инвестициялық қорлар саны

Мерзімі	X, қаржылық сауаттылық	Y, инвестициялық қорлар саны
2020	39,08	58
2021	39,53	55
2022	40,3	60
Дереккөз: [11,13].		

Тәуелсіз айнымалы - X, ал тәуелді айнымалы - Y. Корреляция коэффициенті $r = 0.502$. Корреляция теориясындағы байланыстың беріктігін бағалау үшін ағылшынның Чеддок статистикалық шкаласы қолданылып, зерттеу нәтижесі: әлсіз - 0,1-ден 0,3-ке дейін; орташа - 0,3-тен 0,5-ке дейін; байқалатын - 0,5-тен 0,7-ге дейін; жоғары - 0,7-ден 0,9-ға дейін; өте жоғары (күшті) - 0,9-дан 1,0-ге дейін көрсеткіштерді көрсетті. Берілген мәліметтердің белгілер арасындағы байланысы, Чеддок шкаласының негізінде тікелей әсер етіп, корреляциялық коэффициенттің мәнімен тығыз байланыста екендігі нақтыланды. Соңғы 2021-2022 жылдар арасындағы зерттеулер нәтижесінде, қаржылық сауаттылық деңгейі Қазақстандағы инвестициялық қорлар санына белгілі бір дәрежеде ықпал ете алады.

Қаржылық сауаттылық деңгейі мен инвестициялық қорлар саны арасындағы байланысты анықтау үшін корреляциялық-регрессиялық талдау жасалынды. Талдау үшін қажетті мәліметтер төмендегі 2-кестеде берілген.

2-кесте. Инвестициялық қорлардың қаржылық сауаттылықпен байланысы

Мерзімі	X, қаржылық сауаттылық	Y, инвестициялық қорлар саны
2020	39,08	58
2021	39,53	55
2022	40,3	60
Дереккөз: [11,13].		

Кестедегі мәліметке сәйкес, тәуелсіз айнымалы - X, қаржылық сауаттылық. Ал тәуелді айнымалы - Y, инвестициялық қорлар саны. Берілген мәліметтер бойынша регрессиялық статистика есептелініп нәтижесі 3 кестеде.

3- кесте. Регрессиялық статистика

Регрессиялық статистика	
Көптік R	0,501745197
R-квадрат	0,251748242
Нормаланған R-квадрат	0,496503515
Стандарттық қате	3,078612609
Бақылаулар	3
Дереккөз: [11,13].	

Көптік корреляция коэффициенті тиімді және факторлық сипаттамалар арасындағы сызықтық байланыстың тығыздығын сипаттайды. Берілген мәліметтер бойынша қаржылық сауаттылық пен инвестициялық қорлар саны арасындағы корреляция 0,5. Қарастырылған байланыстар сызықтық модель. Коэффициенттер мәні 0-ден 1-ге дейінгі мәнге ие. Егер мән 1-ге жақын болса, бұл тәуелділік қарастырылып

отырған фактордың тиімділігінің жоғары дәрежесін көрсететінін білдіреді. Корреляция коэффициенті $r = 0.502$. Алынған нәтижелер арасындағы байланыс Чеддок шкаласы бойынша екі айнымалы арасында байланыс қалыптасты Еркіндік дәрежесі саны $F=1$ Білім алушы t -критерийі $=0.580$ Еркіндік дәрежелерінің берілген санындағы білім алушылардың t -мәндерінің сыни мәні 12.706 құрайды. T кестелік $< t$ критерийлер, мәліметтегі белгілі сандардың тәуелділігі статистикалық тұрғыдан аса маңызды орын алмайды ($p>0,05$). R^2 анықтау коэффициенті 0.253 (x факторлық белгісі тәуелді y белгісінің дисперсиясының 25.3% анықтайды). Жуықтаудың орташа қателігі 2.9% құрайды. Агенттік қаржылық сауаттылық деңгейін 2020 жылдан бастап үш негізгі құрауыш:

«Меншікті қаржылай қаражатты басқару», «Қаржылық көрсетілетін қызметтерді пайдалана білу», «Қаржы жүйесі туралы хабардар болу» бойынша сараланды, 2022 жылы қаржылық алаяқтық және мүгедектігі бар адамдардың қаржылық сауаттылығы, бойынша екі құрауыш қосылды. Үш жыл ішінде Қазақстанда қаржылық сауаттылық деңгейі 39%-дан 40,2%-ға дейін өсті.

■ Қорытынды

Жеке инвесторлардың инвестициялық қалауы көбінесе олардың қаржылық сауаттылық деңгейімен анықталады. Қаржылық сауаттылық кез-келген мемлекеттік экономикалық саясаттың маңызды элементі болып табылады. Оның өсуі халықтың әл-ауқатын жақсартуға және өмір сүру сапасын арттыруға әкеледі. Қаржылық сауаттылық халықтың қаржылық өнімдер мен қызметтерге қол жетімділігі мен инвестициялық қорларға инвестициялауды үйрету арқылы, тұрғындардың экономикалық әл-ауқатын арттыруға оң ықпал етеді.

2020-2022 жылдар аралығындағы кезеңде Қазақстанда қаржылық сауаттылық деңгейінің өсуі байқалады: адамдар шот бойынша төлем жасауға, қаржылық жоспарлауға және бюджетті жүргізуге, ай сайынғы міндетті шығындарды төлегеннен кейін қор жинауға жауапкершілікпен қарай бастады. Мұны қаржылық сауаттылықты арттырудың 2020-2024 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі жүргізген әлеуметтанушылық зерттеу нәтижелерінен көруге болады. Сонымен қатар жаңа Қазақстан идеясы бойынша, отандық кәсіпорындардың акцияларын сатып алуға келгенде, оларға деген сенімділік артып келеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Fraser-Sampson G. The pillars of finance: The misalignment of finance theory and investment practice. – Springer, 2014.
2. Jurek, Jakub W., and Erik Stafford. "The cost of capital for alternative investments." The Journal of Finance 70.5 (2015): 2185-2226.
3. Chambers D. R., Black K. H., Lacey N. J. Alternative investments: A primer for investment professionals. – CFA Institute Research Foundation, 2018.
4. Sedlacek V.O. Alternatives reality: what to expect from future allocations // Commonfund Institute, January 2014. P. 19.
5. Ерыгина Н.С. Обзор институтов коллективного инвестирования, No. No1, 2016.
6. Фридман А. И. Понятие инвестиционного фонда и инвестиционного юридического лица //Право. Журнал Высшей школы экономики. - 2017. - No. 2. - С. 68-79.
7. Мерекина Е. В. Факторы инвестиционной привлекательности альтернативных инвестиционных фондов //Вестник Института экономики Российской академии наук. - 2018. - No. 5. - С. 174-186.
8. Goldsmith R. W. et al. Financial intermediaries in the American economy since 1900 //NBER Books. - 1958.
9. Ерыгина Н. С. Обзор институтов коллективного инвестирования //Juvenis scientia. - 2016. - No. 1. - С. 93-96.
10. Налог на прибыль, которой нет. - Текст: электронный // Online Zakon KZ: [сайт]. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33095568&pos=5;116#pos=5;116 (дата обращения: 31.01.2024).
11. Қаржылық сауаттылық бойынша әлеуметтанушылық зерттеу. - Текст: электронный // FinGramota.kz | Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі: [сайт]. - URL: <https://fingramota.kz/kk/sociologicheskoe-issledovanie-po-finansovoj-gramotnosti> (дата обращения: 28.03.2023).
12. Азретбергенова, Г. Ж. РАЗВИТИЕ ESG-ПРОЗРАЧНОСТИ НА КАЗАХСТАНСКОМ ФИНАНСОВОМ РЫНКЕ / Г. Ж. Азретбергенова, А. М. Абишева. - Текст: непосредственный // IV Международная научно-практическая конференция. - Москва: РУДН, 2023. - С.180.
13. Абишева А.М. Магистрлік диссертация//Баламалы инвестициялық қорлардың инвестициялық тартымдылығын арттыру жолдары.Түркістан. - 2023.

REFERENCES:

1. Fraser-Sampson G. The pillars of finance: The misalignment of finance theory and investment practice. – Springer, 2014.
2. Jurek, Jakub W., and Erik Stafford. "The cost of capital for alternative investments." The Journal of Finance 70.5 (2015): 2185-2226.
3. Chambers D. R., Black K. H., Lacey N. J. Alternative investments: A primer for investment professionals. – CFA Institute Research Foundation, 2018.
4. Sedlacek V.O. Alternatives reality: what to expect from future allocations // Commonfund Institute, January 2014. P. 19.
5. Erygina N.S. Obzor institutov kollektivnogo investirovaniya, No. No1, 2016.
6. Fridman A. I. Ponjatie investicionnogo fonda i investicionnogo juridicheskogo lica //Pravo. Zhurnal Vyshej shkoly jekonomiki. - 2017. - No. 2. - S. 68-79.
7. Merekina E. V. Faktory investicionnoj privilekatel'nosti al'ternativnyh investicionnyh fondov //Vestnik Instituta jekonomiki Rossijskoj akademii nauk. - 2018. - No. 5. - S. 174-186.
8. Goldsmith R. W. et al. Financial intermediaries in the American economy since 1900 //NBER Books. - 1958.
9. Erygina N. S. Obzor institutov kollektivnogo investirovaniya //Juvenis scientia. - 2016. - No. 1. - S. 93-96.
10. Nalog na pribyl', kotoroj net. - Tekst : jelektronnyj // Online Zakon KZ : [sajt]. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33095568&pos=5;-116#pos=5;-116 (data obrashhenija: 31.01.2024).
11. Karzhylyk sauattylyk bojnynsha әleumettanushylyk zertteu . - Tekst : jelektronnyj // FinGramota.kz | Kazakstan Respublikasynyn Karzhy narygyn retteu zhәne damytu agenttigi : [sajt]. - URL: <https://fingramota.kz/kk/sociologicheskoe-issledovanie-po-finansovoj-gramotnosti> (data obrashhenija: 28.03.2023).
12. Azretbergenova, G. Zh. RAZVITIE ESG-PROZRACHNOSTI NA KAZAHSTANSKOM FINANSOVOM RYNKE / G. Zh. Azretbergenova, A. M. Abisheva. - Tekst: neposredstvennyj // IV Mezhdunarodnaja nauchno-prakticheskaja konferenciya. - Moskva: RUDN, 2023. - S.180.
13. Abisheva A.M. Magistrlik dissertaciya//Balamaly investicijalyk qorlardyң investicijalyk tartymdylygyn arttyru zholdary. Turkistan. - 2023.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ФОНДОВ В КАЗАХСТАНЕ

Азретбергенова Г.Ж.*

к. э.н., профессор

Международный казахско-турецкий
университет имени Ходжи Ахмета Ясави
г. Туркестан, Республика Казахстан
E-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-9070-7055

Абишева А.М.

магистр бизнеса и менеджмента

Международный
казахско-турецкий университет имени
Ходжи Ахмета Ясави
г. Туркестан қ., Республика Казахстан
E-mail: almira.abisheva@ayu.edu.kz

Есымханова З.Қ.

доктор экономических наук, профессор

ESIL университеті
г. Астана, Республика Казахстан
E-mail: z.yesymkhanova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5552-5849

Аннотация: Исходя из изменений, происходящих в структуре экономики Республики Казахстан, необходимо повышать финансовую грамотность граждан страны и совершенствовать финансовую грамотность в обучении инвестированию. в альтернативных фондах. За последние пятнадцать лет тема альтернативных инвестиционных фондов привлекают внимание как ученых, так и инвесторов во всем мире. Это напрямую связано с глобальными тенденциями, определяющими развитие мировой валютно-финансовой системы. Кроме того, количество коммерческих банков в стране сокращается, и в то же время возрастает потребность в привлечении инвестиций в экономику страны.

В условиях мирового финансового кризиса очень важно искать пассивные источники инвестиционных ресурсов. Устойчивый экономический рост возможен в случае наиболее рационального использования накопленных в экономике сбережений в инвестиционных целях. Рынок ценных бумаг облегчает и расширяет доступ всех субъектов предпринимательства к получению необходимых финансовых ресурсов. Именно поэтому сегодня рынок ценных бумаг является уникальным важным направлением развития экономики Казахстана.

Фондовый рынок - это механизм, который помогает эмитентам аккумулировать финансовые ресурсы инвесторов и увеличивать их сбережения за счет инвестирования в ценные бумаги. Роль и значение рынка ценных бумаг становятся все более важными, поскольку степень и развитие операций с ценными бумагами напрямую отражает уровень экономического развития страны. Сегодня рынок ценных бумаг играет важную роль в привлечении средств на развитие бизнеса, повышении эффективности производства, финансировании инфраструктурных проектов,

восполнении дефицита бюджета. Таким образом, рынок ценных бумаг — это часть финансового рынка, на котором выпускаются и продаются ценные бумаги, показатель рыночной экономики и главный финансовый рычаг.

Инвестиции, несомненно, являются необходимым инструментом, позволяющим человеку достичь финансовой независимости и улучшить качество жизни. В нынешней ситуации в Казахстане уровень финансовой грамотности населения достаточно низок, что объясняет значительную разницу в количестве людей с пассивным доходом в развитых странах и в Казахстане.

Ключевые слова: инвестиции, фонд, альтернативные инвестиции, инвестиционная привлекательность, современные подходы, финансовая грамотность, риск.

WAYS TO IMPROVE ALTERNATIVE INVESTMENT FUNDS IN KAZAKHSTAN

Azretbergenova G.Zh.*

candidate of economic sciences, professor
International Kazakh-Turkish University named after
Hodzhi Akhmeta Yasavi
Turkestan, Republic of Kazakhstan
E-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-9070-7055

Abisheva A.M.

master of business and management
Turkestan, Republic of Kazakhstan
E-mail: almira.abisheva@ayu.edu.kz

Yesymkhanova Z.K.

doctor of economic sciences, professor
ESIL University,
Astana, Republic of Kazakhstan
E-mail: z.yesymkhanova@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5552-5849

Abstract. Ways to increase the investment attractiveness of alternative investment funds Based on the changes taking place in the structure of the economy of the Republic of Kazakhstan, it is necessary to increase the financial literacy of the citizens of the country and improve financial literacy in learning to invest in alternative funds. Over the past fifteen years, the topic of alternative investment funds has attracted the attention of both scholars and investors around the world. This is directly related to global trends that determine the development of the global monetary and financial system. In addition, the number of commercial banks in the country is decreasing, and at the same time the need to attract investments into the country's economy is increasing.

In the global financial crisis, it is very important to look for passive sources of investment resources. Sustainable economic growth is possible in the case of the most rational use of the accumulated savings in the economy for investment purposes. The securities market facilitates and expands the access of all business entities to obtaining the necessary financial resources. That is why today the securities market is a unique important direction of development of the economy of Kazakhstan. The stock market is a mechanism that helps issuers to accumulate financial resources of investors and increase their savings by investing in securities. The role and importance of the securities market is becoming more and more important, because the degree and development of transactions with securities directly reflects the level of economic development of the country. Today, the securities market plays an important role in raising funds for business development, increasing production efficiency, financing infrastructure projects, and filling budget deficits. Thus, the securities market is a part of the financial market where securities are issued and sold, an indicator of the market economy and the main financial lever. Investment is undoubtedly a necessary tool that allows a person to achieve financial independence and improve the quality of life. In the current situation of Kazakhstan, the level of financial literacy of the population is quite low, which explains the significant difference in the number of people with passive income in developed countries and in Kazakhstan.

Keywords: investment, fund, alternative investments, investment attractiveness, modern approaches, financial literacy, risk